

Yşk mekany ataş, ataş mekany arş -9/ dowamy

Category: Goşgular, Kitapcy, Sözler, Taryhy proza

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Yşk mekany ataş, ataş mekany arş -9/ dowamy Birki hepdeden soň wekiller ilçi Muhammet Türkmeni Muhammet şanyň bargähine alyp gitdi. Hindi şasy:

– Nedir şanyň enesi gyz bolsa gelibersin!–diýdi. İlçi nurana ýylgyryp, Nedir şadan gelen täze namanyň okamaga başlady. Namada:

“- Doganym, dostum, Muhammet, sen-de, men-de, Mahmyt soltan-da türkmen! Biz üç şahynşa türkmen soltany bolup, dünýäniň gylla ýarynyň eýesi bolup, Hudaýyň hakyna, pygamberimiz Muhammet aleýhessalamyň hakyna, musulman halklaryň hakyna-hatyrasyna birleşip, musulman ummaty bolup dünýäni bir başyndan basyp alyp gelýän inlisleriň, pereňleriň, pyrtkallaryň, saklaplaryň garşysyna göreşmek mukaddes borjumyzdyr! Eger sen dogan bolmak isleseň, biz saňa diňe ýurduňy däl, tutuş Hindistany bagş ederis! Eger duşman bolup uruş kylsaň, tohum-tijiňi gyryp, ýeriňe wezirleriň ýa sypahsalaryň birini şahynşa götereris! Ýurduň ähli wezir-wekillerine, serkerde-sypahsalaryna, häkim-hukamlaryna, rajlaryna sylag-serpaý ýapyp öz ornunda oturdarys, olar täze şaga gulluk kylarlar!.. Muhammet şa, pikir kyl, oýlan! Hindistanda san-sajaksyz eýranlylarymyz: parslarymyz, lurlarymyz, gilýanly-larymyz, türkmenlerimiz, häzirebegjanlarymyz bar! Sen efrenjilere ýurt berseň-de, biz ildeşlerimizi kapyrlara bakna etmeris!..

Şahynşa Muhammet tarsi yerinden turup “tüket!” diýip dergazap gygyrdy. Muhammet Türkmen namany okamany bes etdi. Muhammet şa:

–Eý, urşuň dykysy, sen bolmanyň bilen uruş beýle-de dursun, kyýamat gopýanam bolsa, ýurduňa ýek bol!–diýdi. Muhammet Türkmen başyny iki ýana ýaýkap-ýaýkap:

–Eý, Allam, hindi şasyna özüň akyl beräýmeseň meniň-ä aklymy

almady!—diýdi. Şahynşa ilçä azgyrylyp gapyny görkezdi, Muhammet Türkmen gitdi, emma ol etmeli işini edipdi. Uly uruş Hindistanyň, wezir-wekilleriň, serkerde-sypahsalaryň, köşk emeldarlarynyň üstünden aýrylyp, diňe şahynşa Muhammediň üstüne düşüpdi. Zalda oturan onlar-ça emeldarlaryň ýüzleri ýagtylypdy. Olaryň ozalky kân eşiden myş-mişleri: “Nedir şanyň basyp alan ýurdundan diňe-paç-hyraç alyp, wezir-wekillere, emeldarlara ozalky wezipesini berýäni”rast eken. Hanha, ony ilçem tassyklady. Wezir-wekillere, emeldarlara tagtda kim oturanynda näme? Olar şaha däl-de, göwher tagta gulluk edýär ahyry!..

hhh

Ataly-ogul niye-niye ýol söküp, çölleriň-sähralaryň, dereleriň-düzleriň, soňsuz söhbetleriň, gürrüňleriň, manyly-manysyz dymşlyk-laryň içinden geçip ahyry Bagdada bardylar. Uly şäherleriň daş-töweregi gonamçylyk bolýar. Hamana ýaşayyş galasyny gonamçylykdaky ölümler gabap ýatan ýaly. Magtymguly bilen Döwletmämmet aga şähre golaý-lap, ullakan gonamçylygyň ýanynda atdan düşüp, jahandan gaýdan bendele-riň hakyna dogra okadylar. Aňyrsy-bärsi ýek gonamçylygy göreniňde dünýäde adam galan däldir öýtdürýärdi. Magtymguly öz ýanyndan:

«—Bir zamanlar arşy aglada zeminiň boz topragyndan Adam atany ýaradan Allam indi adamdanda toprak ýaradýar» diýip oýlandy hem küpür oý-pikiri üçin içinden toba etdi.Ýöne onuň «indi adamdanda toprak ýaradýar» diýen pikiri aňynda aýlandy durdy. Ýyllar geçer Magtymguly ýazar:

Ne düşekdir, aňa basan ýarymaz,
Ne kiştidir, derýa batar, ýörimez,
Ne enedir, ölmez, ýitmez, garrymaz,
Öz balasyn özi ýuwtup durupdyr.

Adam ogly toprakdan bina bolan-da, ol bütin ömrünü toprak bilen bagryny badaşdyryp, toprakdan önen iýr-iýmişleri, miwe, bakja, ak-gök önümleri, janly-jandarlaryň etini, ýagyny, süýdünü iýip ýaşayar. Günleriň bir günem onuň läşini şol toprak ýuwudýar, ruhunam asman!

Ikinji saparam Döwletmämmet aga bilen Magtymgulynyň niye-niye

menzil ýol söküp barany haýyp boldy. Haali Zaman Kaýseri pir hyrkasyny geýip Ýemen ýurduna giden eken. Magtymgulynyň ýene lapy keç boldy, emma köpi gören Döwletmämmet pir munam ýagşylyga, bähbide sandy, çünki haja gidileninde, ulug pire muhlys bolup, onuň dergähine barlanynda näçe köp jebir-jepa çekilse, şonça-da ýalkanmaga yhlasy uly sanylýardy. Piriň özi ýok bolany bilen meçjit, hanakalar piriň özi baryndaky ýaly gelenden-gidenden, derwüşlerden-galandarlardan, zyýaratçylardan, müritlerden, sopulardan dolydy. Piriň aýal dogany ýaşy yetmişin onundan giren Seýýara eje Döwletmämmet piri gowy tanaýardy, gardaşy bilen bile okandygyny, ikisiniň meslekdeş kişilerdigini bilýärdi. Ol Döwletmämmet aga bilen Magtymgulyny ezizläp piriň in ýagşy görýän sopusyna tabşyrdy. Şonuň üçinem olara günde-günaşa piriň hanakasynda düşläp geýän aryfdyr alymlaryň, derwüşleriň mejlislerinde hormatly ýerden orun berildi, sylanyldy, sarpalanyldy. Şeýlelikde, olar bir hepde ulug aryflaryň mejlisinde bolup, ýagşy senalary diňlediler, alymlaryň-aryflaryň söhbetine gatnaşdylar.

Magtymguly Haali Zaman Kaýseri piriň köne medresiniň önünde günün-güni iki uly gazan nahar atarylyp gedaý-mysapyrlara, açlara-gallaçlara nahar berlip, geým-gejim paýlaýyşlaryny görüp haýranlar galýardy. Beýle tutumy beýik hanlar, hökmürowan şalar edip bilýärmä?

Olar Bagdada aýlandylar, soňam Yspyhanyň kerwenine daklyşyp , ençe günden Yspyhana geldiler. “Şäherleriň enesi” saýylýan Bagdadam, jahanyň ýary hasaplanýan Yspyhanam nowjuwan Magtymgulyny aňk etdi, emma Bagdadyň waspyny soňa goýalyň, çünki Magtymguly entek ol şäherde okar, üç-dört ýyl biz onuň bilen şähere köçeme-köçe aýlanarys...

Safawy şalygyny esaslandyran şahyr hem şa Ysmaýyl Hataýydy. Magtymguly onuň diwanlaryny okapdy. Ol döwürler safawylaryň paýtag-ty Töwrizdi, soňra paýtagt Kazwin şäherine göçürilipdi. Adyl şa ady bilen taryha hem dessanlara, abbasy şaýlyk pul çykaryp dilere giren Şa Abbas döwletiniň paýtagtyny Yspyhana geçirdi. Yspyhan şäheri owadan-lygy, ululygy, howalaly-howalaly ymaratlary, köşki-saraýlary bilen Magtymgulyny haýran galdyrdy. Nedir şanyň paýtagty Maşada

geçire-nine garamazdan şäher ozalky gözelligini saklap oturdy. Baryp şumerler Babyl siwilizasiýasyny döreden eýýamynda Eýranda-Turanda dünýäni tagtlan beýik döwlet bardy. Pyrgawunlar bu dünýäde ýaşap o dünýäsiniň hormatyna äpet piramidalary gurýan zamanlary Eýranda-Turanda gurlan beýik imperiýa jümle-jahanda tug parladýardy. Olar tirkeşip Nagşy-jahan çarbaglygyna, Kyrk sütün köşgüne, şa Abbasyň metjidine, Zaýenderud derýansynyň üstünden gurlan Allaberdi han köprüsine baryp gördüler. Magtymguly aňk boldy. Eýran-Turan mydama dünýäniň beýik siwilizasiýalarynyň mesgeni bolup düýpli medeniýetiň, ylymyň-bilimiň, edebiýatyň-sungatyň sallançagydy. Şumeriň, Babylyň kitaplaryndan pyrgawunlaryň papir kitaplaryna çenli, ellinleriň gön kitaplaryndan, hindileriň-hytaýlaryň kagyz diwanlaryna çenli münder-münderdi. Yspyhanyň kitap dükanlarynda näçe ýola jahana gelseň, şonça ömrüňe okamaga ýeterlik diwanlar dolydy. Müňýyllyklaryň dowamynda beýik şalar, dana wezirler, ulug ulamalar gadymy ýunan, hindi, rum, çyn, maçyn, Müsür, Babyl ýurtlarynyň kitaplaryny pars, arap dillerine terjime etdiripdiler. Işewür kitabetler-hatdatlar bolsa geçgel kitap-lary owadanlap göçürüp, daşyny jiltläp, jezwerläp, kitap edip dükanlara ugradýardy. Haýsydyr bir ermeni Ýefrençden kitap çykarýan daşbasma abzalynam getirip kitabam çykarýar eken. Ataly-ogul onam baryp gördi.

Döwletmämmet aga Magtymgulyny hatdatlaryň, kitap dükanlaryň syrgynlaryna aýlap, gerekdir öýden kitaplaryny satyn alýardy. Ýegsam olar Bagdatdanam ummasyz köp kitap alypdy, emma kitaphon kişi kitap görse durup bilýärmidi! Kethuda haýrandy, ol bir zaman bahasyny gymmat görüp, özüne satyn almaga puluna gysganan kitaplaryny Magtymgula satyn alyp berýärdi. Özüm öz ýanyndan:

“—Çorbasyny özüň iýip, etini ogluňa, ýülügin agtygyňa iýdirilýän dünýäde bi!»—diýip, pikir öwürdi. Magtymguly san-sajaksyz kitap dükan-larynda özüne gerekli diwanlaryň gaty kändigine begenýärdi, öz ýanyndan Hudaý ömür berse, okabermeli diýip oýlanýardy. Kethuda:

—Magtymguly, bek belle, beýik edebiýat, akyl ýeterden çuň

pelsepeli şygyrlar, yşk ýaly jadyly goşgy-gazallar parsdadyr! Hindiniň,arabyň-ajamyň läheň-läheň şahyrlaram ýa parsdyr, ýa pars dilinde ýazandyr! Pähim-parasadyň genji-hazynasy parsdadyr!—diýip, ogluna pendî-nesihat edýärdi. Döwletmämet aga ony Yspyhan şäherine syrgynma-syrgyn aýlady. Çakdan aşawadan meçjitleriň iki ýüze, medreseleriň ýüze golaýy, san-sajaksyz hammamlar, kerwensaraýlar ýaş Magtymgulyny haýran edýärdi.

Hünärmenleriň dükanlary syrgyn-syrgyn bolýan eken.Bir köçäniň ilaty ýörite kärhanalarda haly-palas dokasa, ikinji köçäniň halky ýüpek-ibrişim matalary öndürýärdi, üçünji köçäniň senetkärleri gyz-gelinlere şaý-sep taýynlasa, dördünji köçäniň ussalary atlaryň şaý- esbaplaryny ýasaýar eken. Ýüpek matanyň ýüzlerçe görnüşi öndürilýärdi. Her kärhanada işleýän hünärmenleriň sany iki ýüzdende artykdy.Ataly ogul hanjardan gylyja,gürziden naýza çenli ýasap oturanlaryň syrgynyna aýlanyp ýörkä, Magtymguly «Görogly soltanam şu dükanlaryň birinden meşhur yspyhan ýaýyny alandyr» diýip töweregine nebsewür nazar saldy, hamana dükanlaryň birinden Görogly beg çykaýjak ýaly. Olar ýönekeý hyrly tüpeňinden sapaňalary öndürip satyp oturanlaryň syrgynyna, agyr-agyr top guýýanlaryňam köçesine aýlanyp ussalaryň ussatlygyny synladylar. Garasaý, Magtymguly dünýä gelip görmedigini gördi. Döwletmämet aga ony şahyrlaryň şuarasyna-da alyp bardy. Magtymguly ullakan jaýda yzly-yzyna goşgy okap, her okalan goşgy barada jedel-leşýän şahyrlary içgin synlady.

Iki aý dört gün diýlende Döwletmämet aga bilen Magtymguly Arga-mak obasynyň duşundan geçip, Gaýtar galanyň harabaçylygyna geldi. Magtymguly gugaryp ýatan gala intizar nazar salyp, Dürjemal gyzyň o dünýäden çykyp, bu dünýäde görünmegini isledi. Emma ýylgyryp duran görmegeý gyzyň ornuna ýeriň yüzünden dömüp çykan baş ýaly yzaly pajyga bolup Dürjemalyň şehit gubury ýatyrdy. Dädesi bilen Magtymguly çöküne düşüp ýañadan jaýlanan şehit gyzyň guburynyň başynda aýat-doga okady. Şol mahalam üç atlysy bilen obanyň hany garşydan geläýdi. Berdimyrat han heý külli Türkmensähranyň sylagly-sarpaly, keremli-keramatly kethudasyny söwüşlemän,

serpaýlaman goýberjekmi? Döwletmämmet aga ýokuş görse-de, syr bildirmän yzyna dolandy. Hanyň özi olary gonaklady, Annagylyç aga bilen baş-alty oba aksakalyny çagyrdy. Ol gürrüňçiligiň arasynda:

– Şol naçar gyzyň janyna kast eden gurumsagyň kimdigini bildik Döwletmämmet aga – diýdi.Kethuda:

– Kerkawmy? – diýip sorady, Berdimyrat hanyň geň galmakdan ýaňa gözleri höwlendi.

– Siz ony şol mahalam biläýdiňizmi, Döwletmämmet aga?

– Possunyň içindäki taýak näme? Kerkaw taýagy! – Döwletmämmet aga hana soragly bakdy.Berdimyrat han Dürjemal gyz bilen bagly ähli wakany boýdan başa aýdyp berdi.

Pälwan aganyň gyzy Dürjemal goňşy ýigidi Kerkaw bilen hak aşyk-magşuk bolup söýüşýän eken. Gulmyrat aganyň ogly Kerkaw Nedir hanyň ýygnynda gulluk edip ýörkä, bir söweşde ýaralanýar, gullukdan boşap, obasyna gaýdyp gelýär. Ol ogluny Pälwan aganyň gyzy Dürjemal bilen geleşdirip, toýyň sähedi bellenýär. Erte-birigün toý diýleninde hem Pälwan aganyň ölemen awçy ogluny gaplaň atyp, parçalapdyr. Türkmen edähedine,edebine görä toýy alty aý yza süýşürýärler. Gulmyrat aganyň ýene bir goňsusy gaty baý täjir eken. Täjiriňki argyş bilen, oňa pul-mal gerek. Öe düşenine dört-baş ýyl bolanyna garamazdan önelgesiz oturan ýaş gelin Gülziba gullukdan gelen daglaryň gaýasy ýaly Kerkaw bilen arany sazlapdyr. Ynha, şol döwürlerem obanyň üstüne ýagy dökülip, elhenç uruş turýar. Dürjemal şol uruşda ýitirim bolýar. Uruşdan soň hossarlary Dürjemaly gözleýär, emma ol ýaradarlaryň arasynda-da, ölenleriň arasynda-da ýok. Gaçyp-tezenler oba gelýär, olaryň arasynda-da ýok. Pälwan aga öweztölegini alyp, ýagynyň alyp giden ýesirleriniň içindenem gyzyny tapmaýar. Duşmanyň eline diri düşmejek bolup çölüstana gaçyp giden gyz-gelinlerem bolupdyr, Dürjemalam şolaryň biridir, ölmedik bolsa bir ýerden çykar, ölen bolsa jesedi çykar diýip geziberýärler. Şol nägehan uruşda täjirem duşmanlara garşy söweşde ölýär. Aradan birneme wagt geçensoň Gulmyrat aga Pälwan agadan rugsat alyp, ogly Kerkawa täjiriň dul galan gelni Gülzibany alyp berýär, Döwletmämmet aga Bagdada şu ýoldan geçmedik bolanda, bu waka

pynhan syr gara ýeriň gursagynda agyr ýara bolup galyberjek eken.

Possunly wakany, Dürjemalyň jesediniň tapylanyny eşidip, Kerkaw bilen Gülzibanyň gonjuna gor guýulýar, sebäbi geleşikli gyzyň ölümi Kerkawdan görüljek! Dürjemalyň ölümi Kerkawyň boýnuna goýulsa, onuň başy ölümlü, maly talaňly! Ýigit bilen Gülziba dessine dilleşýär: Kerkaw täjirden galan altyn-kümüşi, göwher-lagly, dür-merjeni, puly alyp ýat illere gaçýar. Iki-üç aý geçip, wakalar könelişensoňam Kerkaw bir gije gelip, Gülzibany alyp ýat ýurda, ýat illeriň arasyna gitmelidi. Emma iki aý geçýär, üç aý geçýär, ýyl geçýär, ol yzyna köwlenmeýär! Heý, janta-ýyna onça baýlyk düşen Kerkaw janyny töwekgellige salyp yzyna gelermi? Ol haýsy ilde onça baýlygy bilen Gülzibadan has ýaş, has owadan gyz tapmaýar!.. Gülziba Kerkawyň çoçgaryna çolaşanyna akyl ýetirip, kazy-nyň ýanyna baryp, Dürjemaly öldüreniň Kerkawdygyny aýdyp, ähli günäni gaçgagyň üstüne atýar! Gülziba daglaryň gaýasy ýaly Kerkawdan, şala-ryň hazynasyna barabar baýlykdan aýrylyp, ullakan howluda gugaryp ýeke galyp, il-ulusyň lagnatyna sezewar bolup, aklyndan azaşýar...

Çaý-nahardan soň, Berdimyrat han, obanyň aksakallary Döwletmämmet agadan şol bagty ýatan maňlaýy gara görgülini okap, açyp bermegi haýyş etdiler. Ýeri, Döwletmämmet aga nädip ýok diýsin!

Ojagy ýumrulan ullakan howly göçülen ýurt ýaly matama gark bolup ýatyrdy. Gülzibany hossarlary saklap oturan eken. Geým-gejimi persala, gyňajynyň astynda hüwjük saçlary tüsseläp duran gelni göreninden Magtymgulynyň endam-jany düýrügip, ýagyrnysynyň gözi üşüdüp gitdi. Persi üýtgäp, adam ysyny, ynsan tüýsüni ýitiren zandy görmegeý gelin örän gorkunçdy, gorkynam gorkuzyp biljek gorkunçdy. Gelin şakäse ýaly ullakan jynssyz gözlerini Döwletmämmet aga dikip, çişerilip-çişerilip seretdi. Kethuda aga çöküne düşüp, labyzly, kalbyňa aram beriji owazy bilen gelni okap başlady. Gülziba aram-aram gülýärdi, emma onuň gülküsi agydan aýylgançdy, aram-aram aýalaryny dyzyna patladyp urup, aglaýardy, onuň garaçygy ulalyp giden gözlerinde ýaşa derek

ýyldyrymyň parçajygy ýaly eýmenç yşyk bardy, ol şol pursat wagşyýana mahluga öwrülip «Waý iller-eý, waý-waý doganlar-eý, meniň göwrämdäki öli çagamy alaweriň-eý! Ol meni öldürip barýar-eý!» diýip efgan urup uwlaýardy. «Dad-eý, bidad-eý! Meniň gursagymdaky öli bäbegimi alaweriň-eý!» diýip ol dyrnaklary ösüp giden elleri bilen garnyny persala edip ýyrtjak bolýardy. Aram-aram köşeşip, Döwletmämmet agany synlaýardy. Birdenem ýene gygyryp-bagyryp «Waý, men öldüm, men maslyk, men jeset, göwrämdäki çagam diri! Anha, ol aglaýar! Meniň göwrämdäki çagajygymy alaweriň-eý, ol diri, diri! Waý, anha ol däbşenekleýär! Ony meniň bilen gömmäweriň-eý!» diýip bozlap bagyrýar-dy. Ýegsa Gülziba gelin hamyla-da däldi. Döwletmämmet aga gelni uzak okady, ol bolsa ýokarky jümleleri gaýtalap, gygyryp-bagyryp özüni öldüräýjek bolýardy... Ahryr kethudanyň dogasy üstün çykdy, gelin ýatyp galdy. Döwletmämmet aga, aksakallar bilen howludan çykyp:

–Ýaşulylar, o biçäre gelni doga-tumar bilen açyp bolmaýar. Onuň derdi, duşmany aňyrdan! Pälwan aganyň gyzyňnyň ruhy onuň ruhuna girip, jebri-jepa çekdirýär. Kasas kyýamata galmaýar-da! Obanyň barjamly adamlary bolup Dürjemal gyzyň guburyňnyň üstüne aramgäh galdyraýyň, belki, gyzyň ruhy köşeşip, ol gelniň günäsini geçer – diýdi.

Magtymguly ruhuny sarsdyryp, kalbyny lerzana getiren bu pajygany ençeme aýlap unudyp bilmedi, hanha onuň gözünüň öňünde, hyýalynda, haky-dasynda «Waý iller-eý, waý-waý doganlar-eý, meniň göwrämdäki öli çagamy alaweriň-eý! Ol meni öldürip barýar-eý!»... «Dad-eý, bidad-eý! Meniň gursagymdaky öli bäbegimi alaweriň-eý!» diýip, aram-aram bolsa «Waý, men maslyk, men jeset, meniň göwrämdäki çagajygym diri, diri çagajygymy meniň bilen gömmäweriň-eý!» diýip Gülziba saçlaryny ýolmalap, geýim-gejimini persala edip, dady-perýat gygyryp-bagyryp ýör...

Etmiş daşyňda däl, ony ýylanyň gowy ýaly taşlap gidip bolmaýar!

Ertesi Döwletmämmet aga, Berdimyrat han, oba ýaşulylary bilen ýene Gülzibany okamaga baranynda, ýüze çykan garaşylmadyk waka ýene nowjuwan Magtymgulyňnyň kalbyny lerzana getirdi. Gije

Kerkaw gelip,eluna garaý-garaý aklyndan azaşyp, dälirän Gülzibany alyp gaçyp gidipdir. Obadaşlarynyň lagnatyna sezewar bolan, dogan-garyndaş-larynyň, hossarlarynyň bizar bolan gyzył jynly Gülzibasy Kerkawa nämä gerek bolduka? Bu sowal Magtymgulynyň aňyndan köp mahallap çykmady?..

hhh

Nedir şa Käbile golaýlanynda serkerdeleri Hanaly gökleň bilen Kasym beg gajary alty-edi müň goşuny bilen öňe barlagarazwedka, duşmanyň taryna kakyp görmäge ugratdy. Ençe ýyl bäri Nedir şa bilen egin-egne berip söweşip ýören Hanaly gökleň garadangaýtmaz batyrdy, içinden ot-ýalyn geçip, döwüşlerde taplanan hakyky serkerdedi. Nedir şa mydama diýen ýaly duşman bilen tutluşyga onmüňbaşysy Hanaly gökleň bilen başmüňbaşy Kasym beg gajary ýellaýardy, sebäbi ilkinji ýeňiş esasy ýeňiş bolýar. Olar dil alyp,esir alyp,Käbiliň güýjüni-goruny bilip, esasy gala golaýlady. Käbiliň serdarlarynyň biri Şahnawaz han Hanaly han bilen Kasym begiň ýygyny Nedir şanyň goşunydyr öýdüp, beýleki goşunbaşylara-da “dabarasy dag aşan goşunyň on-onki müňdügini aýdyp urşa girdi. Gazaply söweşde Hanaly gökleňiň hem Kasym han gajaryň goşuny rüstem geldi. Haçanda owgan serkerdeleri yzdan gelýän Nedir şanyň esasy goşunyňy göreninde, söweş meýdanyny taşlap, gala girdiler. Käbil galasy berkdí, asylha basyp alar ýaly dälde. Şahynşa serkerde Muhammet seýistanynyň tüpeňçileri, jezaýyrçylary, mergen-leri galanyň minaralaryndaky goragçylar bilen atyşyp başlady. Käbiliň daş-töweregi berk daglardy. Şahynşanyň goşuny galanyň daşyny gabady, topçularbaşy Ýarbeg han toplaryny daglara çykaryp, galany top, gumrak okuna tutdy. Galanyň eteginde humbaraçylar humbara ýaryp, ahyry galany syndyrdylar.

Käbil syndy. Galadarlar, serdarlar, hekim-hukkamlar, sypahsa-serkerdeler boýnuna tabynlyk kemendini atyp, ýurduň genji-hazynasynyň açaryny şahynşaga berdiler. Nedir şa uzaga seredýän şady, ol galadarlara, emeldarlara öňki wezipelerini berip, şahynşa serpaýyny ýapyp, olaryň birniçesini goşuny bilen ýanyna alyp, Peşewera, Jelal-abada ýöriş etdi. Ýeňiji goşunyň dabarasy dag aşýardy. Gala yzyna gala synyp, Peşewaram, Lahoram alyndy. Ahyry Şahjahanabatdan kowlan ilçí

Muhammet Türkmenem ýüzüni sallap geldi..

Deli-Şahjahanabat imperatory Muhammet şa üç ýüz müň goşuny, iki müň söweş pili, üç müň topy, gumragy bilen Karnal galasynda söweşe taýynlanýardy. Galanyň bir gapdalyndan Aly Merdan derýasy akyp ýatyrdy, goşun geçerden giňdi. Bir gapdaly ok geçmez jeňňeldi. Nedir şa Muhammet şaga kömek geläýjek ýere alty müň esgeri gözetçi ugradyp, fewral aýynyň başyna Karnal galasynyň alaň-açyk tarapyny gabady. Muhammet Türkmeniň inçe syýasaty, Eýranyň-Turanyň ýeňilmez goşunynyň daw-dawasy Muhammet şanyň halys aňkasyny aşyran eken.. Ýegsam onuň üç ýüz müň goşuny bardy ahyry, emma ol serkerde-sypahsalaryna jan ynanyp bilmeýärdi. Muhammet şanyň agyr ýygynyň bir ýany derýa, bir ýanam gür jeňňel, bir ýanam Nedir şanyň goşuny! Şeýlelikde, emelsiz Muhammet şa berk galasynda gabawda galyberdi. Üç ýüz müň goşuny azyk-suwluksyz nädip saklarsyň!.. Audyň hökümdary Sagadat han otuz müň goşuny, topy-topphanasy bilen Muhammet şaga kömege gaýtdi, emma Hanaly gökleňiň goşunynyň bir bölegi Sagadat hanyň yzyndan kerwen gurap gelýän aşhanasyny basyp aldy, azyk-suwluksyz galan goşun aşhanasyny halas etjek bolup yzyna döndi. Kasym beg gajaryň, Hanaly gökleňiň, Nedir şanyň ýygny Sagadat hanyň daşyny gabap, özünem ýesir aldylar. Muhammet şa baş sypahsasy Döwran serdary dessine kömege ýellady, emma olam şowsuzlyga uçrap, ilkinji söweşde agyr ýaralanyp wepat boldy. Muhammet şa hindi goşu-nynyň çep ganatynyň goşunbaşysy Nyzamelmülk hany kömege ýellajak boldy, emma ol Sagadat hana kömege gitmekden boýun towlady. Muhammet Türkmeniň ýeserlik bilen goýberen dowly etmeli işini edip, dünýäni dowul ýykar diýleni bolupdy. Muhammet şanyň sypahsa-serkerdeleri, goşun-başy serdarlary, hanlary urşanyndan tabyn bolanyny amat bildiler, sebäbi olar Nedir şa ýurdy basyp alanda-da öz wezipelerini ýitir-mejegine bek ynanýardy. Eýranyň-Turanyň şahynşasynyň ýeňilmez goşuny bilen urşup ölüp gider ýaly olar akmak däl ahyry!.. Uruş, kyýamat diňe Muhammet şanyň depesindedi. Ol goşunbaşy Nyzamelmülki Nedir şa bilen gepleşige ýellady. Şahynşa onuň bilen gepleşik geçirdi. Ertesi Nedir şanyň ordasyna Muhammet şanyň özi bardy, emma indi Nedir şa paç-hyraaj alman yzyna

dolanjak dälidi. Muhammet şa-da namartja bolam, sagja bolam edip, täjini, tagtyny, ýurduny Nedir şaga berdi.

hhh

Her bir beýik akyldar bilen dünýä täzeden başlaýar.

Her bir beýik akyldary dünýä dünýä ýaly köne sowallary bilen garşy alýar. Magtymgulynam köne dünýä köne sowallary bilen garşy alypdy. Ol «Pikir kyldym Ýer-Göge, Biakyl jan içinde» diýip oýlanýardy: Eýse adam kim, näme? Ol näme üçin dünýä inýär? Eýse Hudaý kim, Hudaý näme? Onuň mesgen-mekany nirede? Onuň adam ogluny ýaratmakdan maksady näme? Eýse bu owadan dünýäniň bar manysy ýagşy bolup ýagşylyk edip, o dünýäde uçmaha düşüp, hüýr-periler bilen döwran sürmekmi? Ýaman bolup, ýamanlyk edip, dowzaha düşüp kyýamat ahyra çenli ýanyp ýatmakmy? Eýse ýagşa ýagşy bolup, ýamana ýaman bolup ýaşamak kyrk günlükde takdyryna ýazylmaýarmy? Eýse beýik Biribar hemme adamy ýagşyzada ýaly ýagşy edip ýaradyp bilme-ýärmä? Näme diýip gudraty güýçli Allatagala baky dünýäsini pany dünýäden soňda goýupdyr? Eýse bu ajaýyp zemine Melgun nämä gerek bolduka? Eger dünýäniň manysy-ýaşap-ýaşap ölmek bolsa, onda bu owadan ýaşaýşyň miwesi gabrystan bolýar-da?! Ýek, ýaşaýş her bir adamyň jesedini bu dünýäniň goýnuna tohum deý ekýär! Ol niçik miwe berer?—onuň hasyly ol dünýäde aýan bolýar. Gabrystan ýaşaýşyň ekin meýdany!..

Haýran galmaly ýeri – akyldar juwan çagynda dünýäniň örän düýpli sowallaryna, kämil çykyp beýik pikre galansoňam kiçi sowallaryna jogap agtarýar. Magtymgulynyň dädeleriniň uly alym, beýik aryf, akyldar bolanam gowy. Ol dädesine sowal berýär, dädesi jogap gaýtarýar, dädesi sowal berýär, Magtymguly jogap agtarýar.

Allatagala tükeniksiz älemleriň pynhan syry!

Ýene birnäçe ýyldan Magtymguly:

“Dostlar-a, DOSTUM meniň şirin jandan söýgülidir,

JAN kibi pynhan jahanda älemle belgilidir.”—

diýip ýazar. Jan göwrede pynhan, beýik Biribar älemlerde pynhan. Alla-tagala akyl ýetirmek üçin ilki Adamzada akyl ýetirmeli, Adamzada akyl ýetirmek üçin özüňe akyl ýetirmeli, özüňe akyl ýetirmek üçin pynhan-pynhan syrlardan ybarat

tebigata, tükeniksiz älemlere akyl ýetirmeli. Pynhan-pynhan syrlardan ybarat dünýä, tükeniksiz älemlere akyl ýetirmek üçinem Allatagala akyl ýetirmeli. Akyl baryp ýene Hudaýa direýär!

–Tükeniksiz älemleriň düýp manysy Allatagala, dünýäniň düýp many-sy bolsa adamdyr, oglum. Hudaýa söýgüden, ynamdan ýaşaýyş many tapýar. Allatagala bizi özüňize akyl ýetiriň, dünýäniň manysyna akyl ýetiriň, Allatagala akyl ýetiriň diýip ýaratdy. Allatagala bolsa akyl ýetirip bolmaýar – diýdi.

– Onda adam näme diýip ýaşaýar?

– Akyl ýetirmek üçin ýaşaýar! Adam Adam diýen belent derejä göteril-mek üçin ýaşaýar.

– Sen oňa iru-giç akyl ýetirip bilermiň?

– Ýok! Oglum, eger men Allatagala, dünýä akyl ýetirip bilsem, tükenik-siz älemleriň, ýaşaýyşyň manysyny açyp bilsem, ýaşaýyş saňa, dünýä ýeneki geljek ulug alymlara gyzyksyz bolar-da. Biribar münlerçe-münlerçe syrlardan aňyrdadyr, her bir dünýä gelen akyldar, ulug şahyr öz akyl ýetiren pynhan syrlaryny açyp gidibermelidir... Magtymguly, çarhy-pelek aýlanyp duran bir jykyr, her adam onuň bir golçasý. Her bir adam бүтін ömrüne eden ýagşylygyny, gowy işlerini, akyl-paýhasyny ýaşaýyş derýasyna guýýar. Dünýä gelen her bir adam zemin ýaşaýşyny ozalkysyndan azajyk-da bolsa owadan, baý, parasatly, kämil, mähriban, ygtybarly, gowy edip gidibermelidir, sebäbi dünýäde ýaşaýan her bir adam dünýädäki öz ornuny özünden has eziz perzendini goýýar ahyry!–Döwletmämmet aga ogluny içgin synlady, onuň göwnüniň şahyrlykdadygy, aryflykdadygy üçin:

–Oglum, nazarlar çakyssa, ýyldyrymlap yşk çykar, pikirler çakyş-sa lowurdap hakykat çykar! Yhlas bilen uruberseň daşdan ot, sykyberseň suwdan ataş çykar! Seniň kalbyňda Allanyň yşky bardyr, seniň gursagyňdan çykýan şygýrlarda ataş bolsun! Bu sowuk hem gaflatly garaňky dünýäde adam ogul-lary oduň başyna üýşen ýaly yşkly, ataşly goşgularyň daşyna jemlenip, kalbyny ýyladyp, gelejegini ýagtyltsyn!

Magtymguly dādesi bilen ikiçäk galsa, öýde bolsun, ýolda bolsun, parhy ýok, sowal-jogaplar başlanýar. Döwletmämmet aga ogluna öz bilýän-lerini öwredýär, onuň bolsa bilmeýän zady

ýek!

– Oglum, Allatagala her bendesini bir köe salyp, her kimi bir yşka sezewar kylandyr. Ol seni niçiksi köe salypdyr, sen nämä aşyk, sen nämä-niň yşkynda? Biribar seni dünýäsine näme diýip getiripdir? Seniň dünýä gelip bitirmeli işiň näme, borjuň näme, maksadyň-matlabyň näme? Ynha, şu sowallara takyk jogap tapyp bilseň, özüňe baryan ýola düşersiň, özüňi gözlemegiň, özüňi tapmagyň yşkyna düşersiň, şonda seniň бүтин ömrüň aşyklykda, yşkda geçer! Sen göräýmäge sensiň, emma beýik Biribar seni kim etmek isleýär? Ynha, şoňa akyl ýetirmek, özüňden ylahy özüňi tapmak esasy işdir! Oglum, bek belle, Allatagala ynha şu taýyňda – diýip, ol goly bilen gursagyny görkezdi, – sen bolsa ynha şu ýerdesiň!– kelläni görkezdi. – Seret, Kynys dädeňe! Eýranda-Turanda, Rumda-Şamda, Hindide-Owganda barmadyk dagy-deresi, görmedik sährasy-çöli, aýlan-madyk deňzi-derýasy ýok, däri-derman narseleri agtaryp sergezdançylyk çekip ýör. Eýse, ol baýlyk, pul-mal diýip ser-sepil sermenýärmä? Ýok, Kynys begi Nurjemal gelin haly-palas dokabam bol-elin ekleýär! ÝA Selim dädeňi synla, günüň günü daň atandan garaňky gatlyşýança körüginä gyzdyryp, demir-dümür ýenjip oturandyr. Onuň bagtyna Ogulşeker duşa-ýypdyr, ýogsam ol wagtly-wagtynda nahar-şoruny iýip, namazynam okamaýar.–Döwletmämmet aga güldi.–Selim beg toýa-ýasa-da Ogulşe-keriň hüňürdisine çydaman gidýär. Anha, «ussa gabyz keselinden öler» diýilýän gepiň manysy. Selim dädeň toýa-da barjak, keýpem çekjek, emma onuň wagty ýok! ÝA bolmasa synla, Çommat agany, görgüliniň gijesi ýok, gündizi ýok depesinden gum sowrup, ýeriniň içinde sütüni süýnýänçä gydyrdanyp ýör, ýogsam beg ogullarynyň–Perman dagynyň ýollap ýatan pullaram onuň ýedi puşduna ýetýär ahyry!.. Olar Hak Allanyň bir köe salan bendeleridir! Oglum, oýlan, pikir kyl, gudraty güýçli Perwerdigär seni niçiksi köe salyp, neneňsi yşka düşüripdir, nämäniň yşkyna düşüripdir? Şony takyklap bilseň, her bir günüň many-maňyzly, her bir günüňi kesbiňe, durmuşyňa, ýaşap ýören dünýäňe, Hudaýyňa aşyk bolup, ömrüňi yşkda geçirersiň! Ýaşayşyň manysy özüňi söýýän käriňe bagş etmekdir!..

Magtymguly agyr pikire batdy. Döwletmämmet aga ogluny synlap:
–Magtymguly, ene bir zady bek belle! Selim begiňem, Kynys begiňem, seniňem, umuman, enaýy neberesiniň aglabasynyň aňyrsynda atamyz Magtymguly ýenaçynyň ruhy bar. Dädem pakyra ýetginjek oglanka «Däli-baş», »Tüweleý», »Garagaý» diýer ekenler. Ýaş gödekkä oba ulukjyn aldyrypdyr. Nirede uruş-goh, jeňne-jüňne, gowur-gowga bolsa, bir ýanynda hökman ataňyz bar eken. Ýňan ugruna düýrmegi bilen yňýan, ugran ugrundan urup çykýan yňdarmady-da pakyr. Haýsy işe berilse, düýrmegi bilen berlerdi. Agalaryň Selim bege, Kynys bege, Abdylla, Muhammetsapa, Hanjar bege, Arslan bege, özüňe syn kylyp gör, näme işe ulaşaňyz lükgeligiňiz bilen berilýäňiz, ol gowy zat, emma aşa yňdarmalyk ýagşy närise dälidir. Adam her hili ýagdaýda-da özüne erk etmegiň hötdesinden gelmeli, adamyň özüne ygtyýary ýetmeli!.. Türkmen ogly atyny janyndan eý görýändir, gardaşym diýip, gardaşyndan ýeg görýändir, emma gardaşyndan ýeg görýändigine garamazdan, janaweriň agzyna polat agyzdyryk salýandyr! Biziň ruhumyz çar ýana çyrypynyp duran dal bedew, Magtymguly!

–Düşündim däde... Atam pakyra namaz okadyp bilmedigiňiz çynmy?–diýip, Magtymguly ýylgyrdy. Döwletmämmet aga dädesini gözünüň öňüne getirip, esli salym oýa batdy, ýüzüne mähir çäýyldy.

–Men-ä ogly, dädeme pylan zat et diýip bilmeýän. Obamyzyň molla-sy Amanguly aga Hamyt sopy bilen bir gezek dädemiň ýanyna oturmaga gelip, ondan-mundan gep urup ahyry:

“–Magtymguly, seniňem ýaşyň bir çene bardy, indi namaz okap meçjide gatnaberseň näder?–diýdi. Dädem pakyr gülüp:

–Amanguly, men ozalam Biribardan öýkeläp ýörün, çäýy-nahary dagy hepdede ýeke ýela iýmeli edäýmeli dälmi, hepdede ýeke gije ýatmaly edäýmeli dälmi diýip. Görmeýämiň, men çäý-çöregimi iýmäge wagt tapamok, senem maňa namaz okatjak!–diýip, sypaýylyk etdi. Amanguly aga:

–Bäs wagt namaz her bir musulmanyň parzy-da! Hudaý her bir bende-sine baş wagt namazy buýrupdyr-da!

–Buýrandyr, buýrandyr, emma her bir musulman buýrulan işi berjaý edende goýun bilen gurt, gumry bilen gyrgy bir güzerden

suwlardy!.. Men aram-aram içimden bilýän dogalarymy-aýatlarymy okaýan, Hudaýym şony az görmez menden...

Hamyt sopy wajyp ardynyp:

–Magtymguly, höçjetligiňi goý, ynha, men niye ýyl bäri baş wagtyna namazymy okap,üç ýyl bärem ýyl orazamy tutup ýörün. Dogry, kyn, özem meniň ýaly keselbent halyňa baş wagtyna namaz okamagam,oraza tutmagam kyn –diýdi. Dädem oňa içgin seredip:

–Sopy, beýdip heläk bolup ýöreniňden başdan adam bolaýsaň bolma-dymy?–diýdi. Sopy aganyňam, meniňem imanym öçdi, sebäbi obanyň atly-abraýly adamsy Hamyt sopynyň adamçylygyna dil ýetirildi. Onuň gany depesine urdy, saňňyldap dädeme dikan bakdy,soňam uludan haşlap oňady biçäre.–Men saňa ir zamanlar aýtmadymmy, Hamyt, goý bu pislige-giňi diýip!..–Hamyt sopy beýle ýakymsyz aýy gepi ýuwudyp goýbermeli adam dälde, emma ýuwutmaly boldy. Syrtyňda pohuň bolsa bir kişi bilme-se, bir kişi bilýä-dä, diliňem gysga bolýa-da! Ters tarapyňda müýnüň bolsa, dürs tarapyňdan ses-üýn çykmaýa-da! Amanguly aga dartgynlygy ýumşatjak bolup, güldi:

–Magtymguly, janyňam soragy bardyr, gije-gündiz aranyňa-ýadanyňa bakman iş diýip çakdan aýa gynaberseň,o dünýäde jana jogap okamaly-dyr! Jan amanatdyr!

Dädem pahyr Kynys beg ýaly agzyny ýekary tutup heziller edip güldi.

–Perişdeler o dünýäde meniň janymy görüp "Ahaw,enaýy, Allanyň beren eziz janyny nädäýipsiň-how?! Ýeri, jan amanat diýip muny azap bilen, güzap bilen,jebir-jepa bilen beýle harlaýmak bormy?!" –diýip, elewleşibersin-le!..Hah-hah-ha. Bize berlen bir amanat jandyr-da, özümi aýamaýan halyma amanat jany aýap akmakmydyryn men?!. Adamlar, unutmaň, siz jany gynamasaňyz, iru-giç jan sizi gynar! Unutmaň, çapylmaýan at bilen münülmeýän aýal çalt harap bolýandyr–diýdi.Emma Amanguly aga-da tutanerli adamdy, häli-şindi gelip, pakyry gününe goýmady. Bir gün dädemiň gahary gelendir-dä, gaty çyny bilen:

–Amanguly, meniň namaz okap ýülüner ýaly etmişim-de ýek, günäm-de ýek!–diýdi. Molla aga:

–Magtymguly,aýdyp duran gepiň näteňet? O nähili günäň ýek seniň?

–Molla, görmeýämiň gündogardan günýaşara men dükanyndan çykmagam näme? Günä gazanmaga wagty bolmasa näme?

– Heý, adam borsuň-da günäň bolmazmy?–diýip,molla ör-gökden geldi.

–Hany adam? Men adammy? Mendenem bir adam bormy? Magtymguly adamdy, är adamdy, şir adamdy, emma ol ýigrim baş ýaşynda öldi! Düşün-diňmi, Magtymguly söweşde şehit öldi!..»–Men dädemiň gözlerini görenimde imanym oçdi: onuň gözlerinde ýa wagşyýana gazap ýa-da ýaş bardy. Dädem ýumruklaryny düwüp, düýrügip köp oturdy, soňam– Men adam bolsam, şeýdip eýer ýasap oturjakmy özümçe ýek ýelem-ýüwletlere!–diýip, dergazap boldy. Amanguly aga-da bozuldy.Dädem onuň hapa bolup oturşyny synlap: –Amanguly, şu günden başlap,tä ölýänçäm ýyl orazamy tutaýyn, senem şoňa razy bolay» –diýdi. Şol günden başlabam jahandan gaýdýança ençe ýyllap ýyl orazasyny tutdy pakyr...

hhh

Şahjahanabatda–Delide Hindistanyň soltany–şasy Muhammet şa bilen Eýran şasy Nedir şahynşa dost-dogan boldy, bu bolsa Nedir şanyň beýikden beýik maksatlaryna barýan ýelda ygtybarly badalga-basgançakdy. Ruhy göterilip, göwni galkan şahynşa Nedir ýöriş döwründe öz ornuna Eýran tagtyna çykaryp gaýdan şazada ogly Ryzagula Hindistany, Mogol soltanlygyny bakna edip, Eýranyň bir welaýatyna öwürendigini “Mogol şasy Muhammet şa-da biziň ýaly Alla tarapyn ýalkan an asylzada türkmendigini” ummasyz genji-hazynasyny şahynşaga bagş edendigini, özüniň Muhammet şany Hindistana dikme goýup ýañadan tagta çykarandygyny” beýan edip, hoş bolup nama ýazdy. Deňsiz-taýsyz, gan-koksuz ýeňişden keýpi çag-çag bolan şahynşa köşge Eýranyň ähli halkyny üç ýyllap san-sajaksyz salgytlaryndan boşadýandygy baradaky permanyny hem iberdi. Muhammet soltan ullakan imperiýanyň tas ähli genji-hazynasyny, dünýäniň iň uly, iň owadan Derýaýynur göwherini, deňsiz-taýsyz Tawustagtyny hem Nedir şaga bagş eýledi. Şahynşa Nedir hem gadymy şalaryň edähedini ýöredip, Muhammet şanyň gyzyny ogly Nasrylla mürzä alyp berdi. Ýöne hindi şalarynda bir dessur bar eken: durmuşa çykýan melike gyz bilen şazada ýigit biri-biriniň boýnuna çemen halkasyny geýdirmezden ozal ýedi

arka ata-babasyny sanamaly eken. Toýda melike gyz ýedi arkasyny sanady, ählisem şalar-soltanlar. Şazada Nasrylla aljyrap dădesine seretdi, eýse ol atam Ymamguly aga possun tikýädi diýsinmi? Nedir şa ogluna kinaýaly seredip:

–Aý, zaňňar, nämä säginip dursuň, seniň on dört arkaňam şa-soltan ahyry–diýdi. Nasrylla şazada dessine ekezlenip:

–Men şazada Nasrylla, atam şahynşa Nedir, atamyň atasy Sagdak şahynşa, onuň atasy Gürzi şahynşa, onuň atasy Naýza şahynşa, onuň atasy Galkan şa ...–diýeninden Nedir şa:

–Haý, zaluwat şazada saklanawer, ýegsa gelin bilen doganoglan bolup çykýaň. Ikiňizem bir ýaýlanyň perzendi ekeniňiz– diýdi. Muhammet şa-da, wezir-wekilleri-de, Nedir şanyň sypahsalary-da hezil edip gülüşdiler.

Şahynşa Nedir Hindistanyň imperatorlarynyň onlarça-onlarça ýyllap ýygnan genji-hazynasyny öz dogduk galasy Kelata ugratmaga otuz müň düe, müňlerçe pil, gatyry, eşek gerek boldy. Sap altyn pul ýüz harwar, her harwaram üç ýüz kile. Muhammet şanyň altyn eşrepileri alty müň düýä, platini, zer-kümüş şaý-sepler ýigrimi müň gatyra ýüklenildi. Dört patyşanyň tas ýüz ýylda ýasadan ähli ýeri zerden gymmatbaha göwher, dür-merjen daşlaryndan bolan tawusy tagtynyň bahasy hasaba sygmaýardy. Onuň depesinde goýlan dünýäde ýeke-täk hasaplanýan towugyň ýumurtgasy ýaly derýaýy nur atly göwher daşy, aýnal-hüýr daşlary bahasyzdy. Eger-de şol gymmatbaha altyn-kümüş gençleri, gymmatbaha daşlary Kelatyň ýanynda üýşürilip goýlanda Göwher, Altyn, Kümüş daglary döremelidi. Olja alnan piller, düýeler, atlar, sygyrlar, gatyrlar Horasana, Kesearkaja sygmaly dăldi. Emma syrtlandan sapak alýan adam genji-hazynasyny ýeriň astynda gömýär... Ine şol ummasyz baýlyk, genji-hazyna Nedir şany başga şahynşaha öwürdi. Baýlyk göwräňi mahmala-ýüpege çolap, syrtyňy açýar-da!...

Nedir şa kyýamat apy-tupanyna öwrülip Buhara ýöriş etdi, emir wezir-wekilleri, sypahsa-serkerdeleri bilen boýnuna tabynlyk kemendini atyp, şahynşany paýandaz ýazyp garşylady. Buharanyň genji-hazynasynam Kelata ugradyp, emir Abulfeýzi ýañadan tagtyna çykaryp, dikmesi belledi. Buharanyň hünärmenlerini,

senetkärleriniň müňlerçe-müňlerçesini Maru-şah-jahana göçürdi, sebäbi Mary Çynmaçyna ýöriş üçin top-tüpeň, ýarag öndürýän gorhana şäheri bolmalydy...Soňra Hywa goşun çekdi. Nedir şahynşa nije ýyllar ejesi-ikisini gul-gyrnak eden, gursagynda adamzada, dinlere, gudrata, keramata ynamyny öldürip, ýenaçyny gazap atyna çykaran Hywa barýar! Hywa hany Ilbars han döwşe çykdy, sebäbi ol şahynşa Nedir Hywanyň günäsini geçjegine ynanmaýardy. Şahynşaga geregem şoldy. Hywada onuň basgylanan ar-namysy ýatyrdy. Ol Hywanyň goşunyny gyrdy, paýhynlady, pürreledi. Aýratynam Eýrana, Abuwerde, ýygyn dardan, basybalyjylyk eden serkerde-leri, onbaşylary, ýüzbaşy-lary, müňbaşylary garrandygyna garamazdan gylyçdan geçirdi. Hywa hany Ilbarsyň kellesini syryga geýdirip, onuň ornuna Buhara emiri Abylfeýziň inisi Tahyr hany han tagtyna çykardy. Ol Allanyň alnynda eden ähdine wepaly bolup elhenç ar aldy, emma barybir namysy ölen ýüregi ýerine gelmedi, masgaralygyň astynda ýatan ejesiniň jesedem diril-medi! Onuň eden taryhy beýik işi—Hywa zyndanlarynda ýatan otuz müň guly-gyrnagy, ýesiri-bendini boşadyp illi-iline ugradyp, yüz müň, yüz müň adamyň alkyşyny aldy. Hywanyň hünärmenlerini, baýlaryny-beglerini maşgalasy bilen Abuwerdiň ilersine—dag etegine göçürip getirdi, sebäbi olar Eýranyň täze paýtagtyny gurmalydy.Ol ýerde gurlan şähere Hywaabat diýip at berdi.

Şondan soň şahynşanyň pikiri-zikiri, otursa-tursa gepi-gürrüňi Mogolystanda, Çynmaçynda Jeňgiz handa köýüp ýatan ary almak boldy. Dosty Muhammet Türkmen bir gezek ony pälinden gaýtarjak bolup:

—Üstünden alty yüz ýyl geçen gyrlyşygyň aryny almak birhili dälmi, şahynşahym—diýdi. Nedir şa:

—Elbetde, birhili. Nätjek-dä, alty yüz ýyllap köýüp ýatan ary almaga namysjaň şa bolmady-da! San-sajaksyz gyrlan bigünä biçäreleriň ýanyp ýatan ruhy alty yüz ýyllap, ýeriň astynda däl, namys astynda galdy-da—diýdi.—Dostum, aňyrrak seret, aňyrrak!..

hhh

Gijesi ýok, gündizi ýok, Magtymguly diwan yzyna diwan okaýardy, ol diňe okamagyň, öwrenmegiň, köp bilmegiň

hatyrasyna däl, okaman bilmeýäni üçin okaýardy, ol ýazýardy, ýazman bilmeýäni üçin ýazýardy. Ol däli tüweleý bolup, tornado bolup çar tarapa başyny urup, beýik şahyrlaryň ýoluny ýöredip, goşgy-gazalam, akyldar alymlaryň ýoluny ýöredip traktatam ýazýardy, rawylar ýaly rowaýatam döredýärdi, emma ol ne goşgy-gazala, ne traktata sygýardy. Magtymgulyňnyň soňsuz oý-pikirleri ne gijelere, ne gündizlere sygýardy. Ol beýik Ýaradanyň ýaradan dünýä atly diwanynam okaýardy, emma aryflaryň, akyldarlaryň diwanyna-da, Ýaradanyň diwanna-da sygmaýardy. Ol gijäniň gijesi şöwür çekip, öz özi bilen gürleşip, dünýä bilen gürleşip, Biribar bilen gürleşip usurgaýardy. Saba-sabalar boz baýyrlara aýlanyp özüne, dünýä, Perwerdigäre sowal yzyna sowal berip, jogabyny agtarýardy.

Magtymguly ýalan dünýädäki Hakykata, pany dünýädäki Baklylyga, başy ölümlü adamzadyň dünýäsindäki Jawydanlyga imrinip, batyllaryň arasynda görer gözli, gapyllaryň arasynda oýa, garaňky-gaflatly dünýäde röwşen nur saçyp ýaşamagyň ýoluny gözleýärdi. Eger onuň Hak Atasy Ýaradan bolsa, ol näme diýip zeminde ýetim-esir bolup ýaşamaly?.. Magtymguly guruhany öwran-öwran okansoň, ony ýatdan bilýärdi, emma entek ýaş gelip, gurhandan öz sowallaryna jogap tapman her ýana başyny urup, ahyry hem öz ýanyndan:

«—Men dünýä ýaňy geldim, emma men kimligimi, näme üçin dünýä getirilenimi näme diýip düýnki aryflardan, alymlardan soraýan, düýn ýaşap ötüp giden danyşment danalar meniň kimligimi nireden bilsin?! Magtymguly, Magtymguly, sen akyl bolsaň, sowallaryňa jogaby şu günden, erteden agtar, geljekden agtar, özüňden agtar, asmandan agtar, Allaňdan agtar!» diýen netijä geldi.

Magtymguly gözleýärdi, emma tapmaýardy, synlaýardy, seredýärdi, emma gözleýän zadyny görmeýärdi. Magtymguly ullakan umman gämisidi, ýeri ol durmuş atly dar derýa nädip sygsyn?! Ol asmanda ýüzmeli arş gämisidi, ýeri ol zemine nädip sygsyn? Magtymguly Ylahy dünýäniň perzendidi, ýeri ol bu ýalan dünýäde nädip ýaşap biler? Däli umman ýaly düýpsiz ýaşaýyş bolsa asman bilen zeminiň, gelejek bilen geçmişiň, aýan bilen pynhanyň, ynam bilen şübhäniň, ýagşylyk bilen ýamanlygyň, günä

bilen sogabyň, şowhun bilen dady-perýadyň, uruş bilen parahatlygyň, mahluklar bilen perişdeleriň, Allah bilen melgunyň arasynda möwç urup, çaykanyp ýatyrdy. Pynhan-pynhan syrlardan ybarat goja dünýä Magtymgulynyň golundan tutup ýollaryň hem sowallaryň çatrygyna getirip taşlady. «Hudaýa akyl ýetirjekmi? Ony gursagyňdan agtar, Hudaý seniň ýüregiňde oturandyr, özüňe akyl ýetirjekmi? – kelläňi işlet, sen kelläňiň için-desiň!» Magtymguly Döwletmämmet aganyň dana sözlerinden ugur alyp, pikir kylyp, oýlanyp ulug aryf bolmaly diýip aýgytly karara geldi! Ol hökman ulug aryf bolar! Hak Alla ony ayzlap, ulug aryf etmek üçin ýagty jahanyňa getirenine Magtymguly halysalla ynanýardy.

Mydama beýik siwilizasiýanyň, medeniýetiň, ylmyň-bilmiň, edebiýatyň, ynsan ruhunyň kämilliginiň watany– Eýran-Turan keramatly aryflaryň, gudratly pirleriň, ulug ulamalaryň, ýagşyzada derejesine göterilen şahyrlaryň mekanydy. Eýranda-Turanda howalaly kaşan ymarat, beýik bina, köşk ýaly jaý bolsa ol hökman Allanyň bir azyzynyň aramgähi, türbeti, kümmedidi! Magtymguly ýaş başyndan dädese bilen Bagdadyň, Türkmen-sähranyň, Mazendaranyň, Horasanyň Semnanyň, Yspy-hanyň, Tähranyň kerem-keramatly pirlere tagzym kylyp, haýyr pata-syny alypdy, ýagty jahandan gaýdanlarynyň mübärek guburyny düýnäp, sežde edipdi. Pygamber mugjyzasyny görkezip bilýän ulug ulamalaryň söhbetini diňläpdi:

Ulug pirlar, keramatly aryflar – Allanyň ayzlary, olaryň ölüsi-dirisi ýok, çyn yhlas bilen ýykylsah, delalatyny degrip, hajatyňy bitirýär.

Ulug pirleriň, gudratly aryflaryň dili, dini, milleti ýok, haýsy dilde derdiňi beýan eýleseň, diliňe, milletiňe, dini ynanjyňa garamaz-dan, derdiňe dowla eýleýär.

Ulug aryflaryň, gudratly pirleriň alysy-ýakyny, eýýamy-zamany ýok, ýüregiň bilen sygyňsaň alysdadygyňa garamazdan, başga eýýamda dünýäden ötendigine garamazdan delalat eýleýär.

Magtymguly aryflaryň ýolunyň gylsyratdan-da inçe, çylşyrymly, hupbatly, azaply-güzaply, jebri-jepaly ýoldugyna, oňa ömrüňi tutuşly-gyna bagş eýlemelidigine düşüňýärdi. Onuň kenarsyz kalbynda hyjuwy, hyrujy, zehini, höwesi, söýgüsi çyrypynyp,

tüweleýli ruhy,ýaşlyk joşgu-ny umman bolup möwç urýardy: oňa alyp bolmajak gala,çykyp bolmajak beýiklik, ýetip bolmajak maksat-matlap derkardy,ol Adam oglunyň başar-majak işini bitirip özüni synasy, özüni barlasy gelýärdi. Magtymguly hökman gudratly pire ýykylyp, mürid bolup bu ýalan dünýäde Hakykata, Haka barýan ýola düşer! Oňa başga ýol ýok!

Beýik maksat Magtymgulynyň ruhuny ganatlandyryp, göwnüni telwas urdurýardy. Ol eýýäm on baş ýaşyna çenli türki, pars, arap dilinde bolan beýik aryflaryň diwanynyň ählisini diýen ýaly okapdy, käbirlerini gaýtalap-gaýtalap okapdy, düşünmedik ýerini dädesinden sorap düşü-nipdi. Ýady çakdan aşa ýiti bolany üçin okan,öwrenen diwanlary hakyda-syndady, hakykatda onuň hakydasy kitaphana aýlanypdy. Magtymguly hökman beýik aryf bolar, ol geljekden şugla saçýan maksadyna tarap aýgytly ýola düşmelidi, ol ulalmaga gyssanýardy, tükeniksiz günleriň, aýlaryň, ýyllaryň içinden parran geçip, beýik pirlige çaltdan çalt ýetmek isleýärdi. Aýlar aýlanyp, ýyllaram geçip dur. Her ýyl suguna bir şah çykaryp, daragtyň göwdesine bir halka aýlasa, adam oglunyň aklyny goýal-dyp, gözetimini çuňaldyp, dünýägaraýşyny, pikirlerini hem giňeldip, hem üýtgedip barýar. Emma Magtymguly ulug aryf bolmagy halysalla göwnüne düwüpdi. Taryhy proza